Минуло трохи більше року як землетрус обернув пишну Мессіну в груду каміння. Була весна, море було спокійне і синє, небо — так само, сонце обливало помаранчеві сади по горбах, і, дивлячись з парохода на сірий труп міста, я не міг уявити собі тої страшної ночі, коли земля у грізнім гніві так легко струснула з себе величний город, як пес струшує воду, вилізши з річки.

Ступивши на землю, я сподівався стрінути тишу і холод великого кладовища і був здивований дуже, коли побачив осла з повними кошиками на спині, що переступав обережно через каміння розмитого бруку, тримаючись холодку од зруйнованих стін прибережних будинків.

За ним біг хлопець і з сіцілійським жаром кричав:

— Cipolla! Cipolla!.. (Цибуля! Цибуля!)

До кого гукав він? Кому хотів продавати? Чи не камінням отим, що були спаяні перше в суцільну стіну, а тепер знову почали жити окремим життям?

Однак надходили люди. Несподівано з вулиць, з безладної груди каміння випливали чорні постаті і нечутно ступали по гарячій землі. Купками й поодинці, йшли якісь дами в довгих чорних вуалях, з мертвим, застиглим обличчям, похмурі робітники, і їх суворість наче замикали чорні костюми аж до краваток з крепу. Тонкий залізний стовп ліхтаря неприродно нахилявся над ними, немов придивлявся зверху скляними очима. З одного боку м'яко хлюпало море, з другого висіли потріскані стіни палаців, без вікон й дахів, з дверима, що до половини завалені грузом. І знову сунулись чорні мужчини й тихі жінки, наче черниці, немов гості похоронні ішли комусь віддавати останній привіт. Чим далі я посувався, тим частіше стрічав сей люд в жалобі, тим виразніше я почував, що щось мене мулить. Я мусив обминати цілі гори різнородного грузу, балок, вапна і каміння, що навалені тут серед

вулиць, перескакувати щілини на землі, наче розкриті жадібно роти, перелазити через мармурові колони і зазирати у вікна, звідки дивилась на мене пустка. І знову з-за вугла тихо випливала чорна фігура і стрічалась зо мною мовчазними очима. Тоді я зрозумів врешті, що мене мулить. Очі! Ті страшні, чорні, жахливі очі, які замкнули в собі все пекло різдвяної ночі [Мессіна зруйнована на різдво. – Авт.] і вже більше нічого не можуть бачить. Може світити сонце, голубіти море і небо, сміятися радість, а ті очі, поширені й мертво блискучі у великих орбітах, звертали погляд вглиб себе і божевільно вдивлялись у розхитані стіни, вогонь і трупи найближчих. Мені здавалось, що коли б сфотографувать їх, на пластинці вийшли б не людські очі, а картина руїни.

Бічні вулиці вже були розчищені трохи. Зате з обох боків завалені стіни фасадів творили грубий шар спресованих балок, матраців, книжок, вапна, залізних ліжок і людських тіл. Там, де ще стіни стояли, вони ледве тримались і крізь широкі шпари синіло небо. Часом у вибитих дверях виднілись самотні сходи, що вели бог зна куди, сходи, по яких вже ніхто не ступить. Десь високо під небом, в п'ятиповерховім будинку, завалилась тільки передня стіна, і середина хати стояла одкрита, немов на сцені. Веселенькі шпалери, залізне ліжко, через поренчата якого звисає рушник, фотографія на стіні, образ мадонни в головах ліжка. І ся інтимність чужої хати, де ще заховалося наче тепло людської руки, робила сильніше враження на мене, ніж зовсім мертві сірі руїни.

Я знав, що город — се кладовище, що з-під розвалин не одкопано ще щось коло 40 000 трупів, що в сій спресованій масі, яка обступає мене, лежать у різних позах задушені діти, жінки й чоловіки.

Ішли розкопки. Гурток робочих то нахилявся, то розгинався над купою грузу, і мірно здіймались кирки й ломи. Поліцейський в своїй пелерині сидів, зігнувшись, високо десь на стіні, а його кепі блищало на сонці. Раптом він встав, приклав руку до кепі й застиг так в повазі. Я підійшов. Робітники витягли з-під балок жіночу сорочку, потім вийняли ноги і поклали в мідницю. За ногами йшли тулуб, живіт і груди — і знову се склалось в мідницю. Я одійшов. Мені захотілось глянуть на небо. Але

тут я раптом побачив скрізь по руїнах, вище і нижче, подібні групи робітників. І щохвилини вставав поліцейський і прикладав руку до кепі.

На площі перед собором було так тісно, що ніде було і повернутись. Вона вся завалена була старим мармуром церкви, уламками пілястрів, орнаментами амбразур. Мозаїчні боги без голов або з половинками лиць валялись тут-таки, в поросі під ногами. Стародавній фонтан постраждав мало, але він з тої ночі засох, наче виплакав сльози над чужим горем. Сухі роти тритонів умирали од спраги.

— Синьйор оглядає наші руїни?

Я озирнувся. Коло мене стояв якийсь чорний панок з блідим обличчям, ще недавно, видимо, гладкий. Жовті мішки під очима й на щоках звисали так само вільно і непотрібно, як і його одежа, широка, потерта, немов чужа. В лівій руці він затискав соромливо пучок цибулі. Я стрівся з його очима. Ах, знову ті очі!

— Так, так, signore, ось що лишилось од нашого прекрасного міста. Хто не чув — уявити собі не може тої пекельної ночі. Така пальба була, така канонада, наче всі сили небесні, земні і морські палили разом з своїх гармат. Я й досі маю шум в вухах... Я був багатий і щасливий, signore, мав жінку, четверо дітей і банкірську контору. Тепер родина й ціле багатство лежать під грузом, а я ось чим годуватися мушу!..

І з афектованим рухом щирого сіцілійця він підняв руку й потряс цибулею так, що гичка її перетяла сірі руїни й зазеленіла на блакитному небі.

— Мої будинки недалеко звідси стояли. Може, синьйор бажає оглянуть?

Навколо уст в його лягла гірка складка. Я подякував, рушаючи далі.

В вузьких вуличках, як в коридорі, було безлюдно і сумно. Справа і зліва безконечно тяглися спресовані маси дерева, цегли, паперу, одежі, ламп, меблів, і людських тіл. Здавалось, всі злидні, які жили в людських закамарках, накидали барикади, щоб не пустити поміч. Над головою їжились зрушені стіни, готові щохвилини упасти. Долі, в тіні руїни, сиділа жінка в жалобі, з чорним непокритим волоссям, а на колінах в неї гралась дитина. її сумне обличчя й погаслі очі змусили мою руку полізти в калитку, але на мій рух жінка не одповіла одвітним рухом. Вона лиш похитала заперечливо головою. Тоді я зрозумів, що се одна з тих, які звикли давати, але не навчились ще брати.

Зрідка проходив якийсь робітник, заклавши руки в кишені, замкнувши в обличчі з тонкими губами презирство до тої землі, що шанувати не вміла людської праці... Крізь вибиті вікна дивилась на мене пустка, забуті гардини у павутинні, висяча лампа на тріснутій стелі. Я посувався далі.

Мою увагу займала тепер застигла неначе постать дідка, що самотньо чорніла високо на звалищах хат. Я бачив зігнуту спину, старий пом'ятий циліндр і руки, зложені на колінах. Тільки кінчик білої бороди світився із-під циліндра на чорних грудях, на всі ґудзики щільно защібнутих. І коли я так придивлявся до тої непорушної плями суму й одчаю, під ногами у мене раптом глухо загарчала земля і захиталась, наче спина корови, що хоче звестись. Землетрус! Я зрозумів одразу. Я стояв і дивився, стерплий увесь, як зрушились стіни, немов живі, як вони загойдались над головою; і поки чекав я, що ось-ось вони впадуть на мене, все життя моє вмить перебігло перед очима, і—дивна річ — я не спускав ока зі сумної постаті діда. За хвилину земля затихла, стіни знову стверділи, скинувши з себе лиш камінці, а зігнутий дід не підняв голови навіть: так само схилявся циліндр, криючи бороду до половини, гнулася спина і руки непорушно лежали на чорних колінах.

Не тямлю, як опинивсь я на вулиці S. Martino. Тут були люди, було якесь життя. Вони вже встигли поставить тісні дерев'яні крамниці, наче коробки з-під макаронів, і торгували картками для форестьєрів [Так

називають в Італії чужосторонців.— Авт.] хлібом і фруктами. Часом неприємно вражала вітрина, дё новий чорний оксамит покривали годинники, брошки, шпильки і персні. Все воно було витерте і старе, з слідами рук хазяїв, тепер вже мертвих, і той померхлий метал ховав у собі багато історій.

В одному місці зібралась юрба, переважно жінки. Вони збилися круг візка, як чорний бджоляний рій. Якийсь ставний добродій висивсь над ними, стоячи на візку. Я здалеку бачив його білу манишку, фрак і руді баки на обличчі міністра. Він щось говорив до юрби. Здіймав руки до неба, простягав до людей, і його голос гудів з переконанням і з натхненням. Я рішив, що то проповідник, що він говорить про марність всього живого перед жорстоким лицем природи, перед невблаганністю смерті. І я підійшов до юрби.

Але як же я здивувався, коли побачив, що весь перед візка заставлений був гарними скляночками в золотих етикетках і що пишний добродій простягав над юрбою до неба ті самі блискучі склянки.

— Синьйори і синьйорини!..— випускав він глибоко з грудей і од самого серця.— Синьйори і синьйорини! Ви бачите тут одно з дійсних чудес сучасної косметики. Ося помада є найпевніше средство заховати молодість і красу. Легким шаром ви втираєте на ніч її в лице і рано встаєте свіжі, як од роси троянда... Кожна склянка — чотири сольдо... [Сольдо — дрібна монета, коло 2 коп.— Авт.]

Він тицяв їх в руки жінкам, брав нову склянку і підносив її над головами юрби, в блиск південного сонця.

— Синьйори і синьйорини! Молодість і краса — тільки чотири сольдо!..

А чорні жінки, вкриті крепом жалоби, тіснилися круг візка, і ті жахливі, мертво блискучі очі, що не вміщались в орбітах, що замкнули у

собі розхитані стіни, вогонь, трупи найближчих і могли б дати фотографію катастрофи, стежили пильно за кожним рухом рудоволосого шарлатана й ловили вухом, ще повним грому пекельної ночі та криком смерті, його натхненну промову.

— Синьйори і синьйорини!.. Ви бачите одно з дійсних чудес... Тільки чотири сольдо за молодість і красу...

Я перевів погляд в долину. Десь оддалік, з гуркотом і хмарами пилу, валили найбільш небезпечні стіни домів; то тут, то там, серед сірого грузу й руїни, вставав поліцейський і прикладав руку до кепі, оддаючи мертвому честь. Але се мене вже не вражало. Я раптом побачив далекі зелені гори, залиті радісним сонцем, помаранчеві сади, безконечний шовковий простір блакитного моря, і душа моя проспівала над сим кладовищем хвалу життю...

Травень 1912, Чернігів